

Tek Parti İktidarı Döneminde Çok Partili Siyasal Hayata Alternatif Katılım Modelleri

Ali Çiftçi¹
0000-0002-1273-4867

ÖZ

Siyasi tarihimizde 2. Meşrutiyet'le birlikte başlayan çok partili siyasal hayat Cumhuriyetin ilanından birkaç yıl sonra kesintiye uğramış ve 1925'te tek partili siyasal dönem başlamıştır. 1930 yılından itibaren iç ve dış gelişmelerin zorlaması ile tek partili siyasal sistemin gözden geçirilmesi gündeme gelmiştir. 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ile başlatılan çok partili sistem denemesi başarılı olamamıştır. SCF'nin kapanmasından sonra CHP yönetimi bir muhalefet partisine sistemi sıkı bir şekilde kapalı tutmuş ama bir anlamda çoğulculuğu andıran bazı siyasal model uygulamalarına yer vermiştir. Sözü edilen bu modeller, müstakil mebusluk uygulaması, Müstakil Grup denemesi, milletvekili adayları belirlenirken ikinci seçmenlerin görüşüne başvurulması, seçilecek milletvekili kontenjanından fazla aday gösterilmesi gibi yöntemlerdir. Bu çalışmada, tek parti iktidarı döneminde CHP yönetiminin halkın siyasal karar süreçlerine tam olarak katılmasına izin vermek yerine uygulamaya koyduğu sınırlı katılım modelleri ele alınacaktır. Elimizdeki çalışmanın özgün yanı, tek parti iktidarı döneminde uygulanan sınırlı siyasal katılım modellerini bir arada ele alıp toplu olarak incelemesidir.

Anahtar Kelimeler: Tek Partili Dönem, Çok Partili Hayat, Siyasal Katılım, Müstakil Grup, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Alternatif Siyasal Katılım

Alternative Political Participation Models to Multi-Party Life in the Single-Party Period Turkey

ABSTRACT

In Turkish political history, the multi-party political life which started with the 2nd Constitutionalist period was interrupted a few years after the declaration of the Republic and the single-party political period started in 1925. From 1930 onwards it has come to the fore to go through the single-party political system with the force of internal and external developments. With the establishment of the Free Republican Party (SCF-FRP) in 1930, a short multi-party system experiment was conducted, but it was not successful. After the closure of the SCF, the CHP administration tightly closed to an opposition party political system, but in a sense it embraced several political model practices that resembled pluralism. The mentioned models are methods such as independent member of parliament practice, Independent Group experiment, the second voters' opinion when parliamentary candidates are determined, and more candidates to be elected from parliamentary seats. In this study, the limited participation models that the CHP administration put into practice instead of allowing the public to fully participate in political decision-making processes will be addressed during the single-party period. The original side of our work is the collective examination of limited political participation models applied during the single-party era.

Key Words: Single Party Period, Multi-Party Political Life, Political Participation, Independent Group, The Free Republican Party, Alternative Political Participation

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Giriş

Bilindiği gibi siyasal partiler iktidarı ele geçirmek ya da ona ortak olmak amacıyla örgütlenmiş insan topluluklarıdır ve demokrasinin olmazsa olmazı olan kurumlardır. Yaygın olarak kabul edilen deyimle siyasal partiler demokrasinin vazgeçilmez unsurlarıdır. Yine demokrasi teorilerinden ampirik demokrasi teorisine göre bir rejimin demokratik olabilmesi için gereken şartlardan birisi siyasal sistemde birden fazla partini mevcut olması ve iktidara gelebilme konusunda serbestçe yarışabilmeleridir. Günümüzdeki modern anlamına yakın ilk siyasi partiler 19. yy ortalarında İngiltere’de ve ABD’de ortaya çıkmıştır.

Ülkelerin sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve sosyo-politik durumlarına ve gelişimlerine göre zaman içinde farklı parti sistemleri ortaya çıkmıştır. Parti sistemleri Maurice Duverger’in etkisiyle kabaca üç büyük grupta incelenmektedir. Tek partili siyasal sistemler, iki partili siyasal sistemler ve çok partili siyasal sistemler (Öztek, 2010: 115). Dünyanın en eski demokrasileri olarak kabul edilen İngiltere ve ABD’de iki partili sistem hakimdir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde İtalya ve Almanya gibi Avrupa ülkelerinde, 1949 yılından sonra Çin’de tek partili siyasal sistem yerleşmiştir. Türkiye’de de 1946’ya kadar tek partili siyasal sistem hüküm sürmüştür. Tek parti sistemlerinin de birden çok modeli bulunduğu bilinmektedir. Gerçek tek parti sistemleri, karmaşık tek parti sistemleri, hegemonyacı parti sistemleri bunların başında gelmektedir. Türkiye’de CHP’nin tek parti sistemi, diğerlerinden ayrılan özgün nitelikler taşımakla birlikte gerçek tek parti sistemi modelinin bir örneğidir. Bu modelde hukuken ve fiilen tek bir parti bulunur; başka partilerin kurulması yasaktır. Dolayısıyla bu modelde iktidar üzerinde rekabet ve yarışma kabul edilmez (Başbüyük, 2015). Çin’deki tek parti sistemi hegemonyacı parti sistemine örnektir. Burada Çin Komünist Partisi dışında var olan küçük partiler uydu partilerdir ve sistemin kuralları gereği iktidara gelme şansları yoktur. Bunlar muhalefet partileri olarak değil devlet işlerine katılan partiler olarak da nitelendirilmektedirler (Aykaç ve Durgun, 2012: 440).

Parti sistemlerini yukarıdaki üçlü gruplamayla değil de “yarışmacı” ve “yarışmacı olmayan” sistemler olarak ikili şekilde inceleyen siyaset bilimcileri tek parti sistemlerini yarışmacı olmayan sistemler adı altında ele almaktadırlar. Yarışmacı olmayan tek parti sistemlerinde iktidar, partiler arasında el değiştirmez ve daima aynı parti iktidarda kalır (İba, 2015: 33). CHP’nin 1923-1946 arasındaki iktidarı bunun örneğidir.

Günümüzde siyasi rejimleri çözümlerken kullanılan önemli kavramlardan birisi de ‘rekabetçi otoriter rejim’ kavramıdır. Otoriterlikle temsili demokrasinin unsurlarını birarada barındıran ve 1980’lerden sonra Dünyada yaygınlaşan rejimlere rekabetçi otoriter rejim, illiberal demokrasi gibi nitelemeler yapılmaktadır. Rekabetçi otoriter rejimlerde farklı siyasal partiler seçimler aracılığıyla iktidar mücadelesi yapabilmekte ancak bu rejimlerde devlet kaynaklarının iktidar partisi tarafından haksız kullanımı, muhalif partilere ve muhalif basına yönelik baskılar, devlet kurumlarının muhalefeti zayıflatmaya yönelik uygulamaları, medya kuruluşlarının iktidar partisince manipülasyonu gibi olgular dikkat çekmektedir (Pirili, 2016: 12, 15).

Tek Parti İktidarları

20. yüzyıl ortalarında Almanya, İtalya ve Çin gibi ülkelerde tek partili sistemler hakimdi. Türkiye’de de 1946’ya kadar süren sistem, yukarıda belirtildiği gibi iktidar üzerinde rekabet ve yarışmanın kabul edilmediği gerçek tek parti sistemiydi. Tek partili sistemlerin ortak özelliklerinden birisi teorinin ön planda olmayışıdır. Tek parti sistemlerinde pratik her zaman teoriden önce gelir. Türkiye örneğinde de CHP tek parti iktidarı, bir iktidar teorisine dayanmaksızın uygulamaya konmuştur (Duverger, 1993: 336). Hattâ bilindiği gibi önemli devrimlerin çoğunun tamamlanmış olduğu 1931 yılına gelindiğinde düzenlenen 3. Kongresine kadar CHP’nin bir parti programı bile bulunmamaktaydı. Tek partili sistemlerin bir ortak özelliği de kütlelere güvensizlik ve elit sınıfların üstünlüğü ile onların öncülüğünde toplumun dönüştürülmesini amaç edinmeleridir. Vesayetçi anlayış, tek parti rejimlerinin ayrılmaz bir kimlik ögesidir.

Türk siyasal hayatında partilerin varlığı ilk defa 1908 yılında 2. Meşrutiyet döneminde başlamıştır. 1877 yılında 1. Meşrutiyet döneminde yapılan mebus seçimlerinde partiler değil adaylar yarışırken 1908’de 2. Meşrutiyetin ilanı ile çok partili siyasal hayat tecrübesi başlamış ve 1908 seçimlerinde ilk defa partiler yarışmıştır. Meclis-i Mebusan’a birden fazla siyasi parti temsilci sokmuştur. Ancak çok partili hayat uzun sürmemiş ve 1912’deki sopalı seçimlerden sonra Meclis’te muhalif gruplar bulunmakla birlikte 1913’te İttihat ve Terakki’nin tek parti iktidarı başlamıştır. 1923’te cumhuriyete geçildikten kısa bir süre sonra ise tek parti yönetimi başlamıştır. 9 Eylül 1923’te kurulan (Cumhuriyet) Halk Fırkası ile 17 Kasım 1924’te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kısa bir süre çok partili siyasi sistemin kurallarına göre

ülkeyi yönetmişlerdir. Ancak Türkiye, 4 Mart 1925 tarihinde yürürlüğe giren Takrir-i Sükun Kanunu ile resmen ve 3 Haziran 1925'te TCF'nin kapatılmasıyla fiilen tek parti yönetimine geçmiştir. Bu kanun hükümete siyasi dernek, cemiyet ve yayınları yasaklama yetkisi vermekteydi. Hükümet, kanuna dayanarak Halk Fırkası haricindeki bütün muhalif oluşumları, yayınları yasaklamıştır. Dolayısıyla tek parti yönetimine geçiş tarihi olarak Takrir-i Sükun Kanunu'nun kabul tarihi olan 4 Mart 1925 kabul edilebilir.

Tek partili yönetim konusu Mustafa Kemal Paşanın daha 1922 yılı Aralık ayından itibaren seçtiği ve kararlaştırdığı bir yoldur. Ancak ülke Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından tek başına yönetilmeye başlandıktan 4-5 yıl sonra bazı sebeplerden dolayı çok partili modelin veya buna benzer uygulamaların denenmek istendiği görülmektedir. Özellikle 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye'yi de etkilemesi, İnönü Hükümetlerinin iktisadî uygulamalarının eleştirilmesi ve denetlenmesi ihtiyacının doğması ve halkın tek parti yönetiminin baskısı altındaki bunalmışlığının çok partililiğe ya da çoğulculuğa yönelişe yol açtığı söylenebilir. Ancak 1930 yılındaki çok partili hayat girişimi kalıcı olmamıştır.

Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçiş için İkinci Dünya Savaşı'nın sonunu beklemek gerekmiştir. Bilindiği gibi Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na katılmama adına zorlu bir strateji izlemiştir. Ancak, savaş yılları boyunca dengeleri gözeterek savaşın her iki tarafıyla da kesin ve erken bir ittifak ilişkisine girmemeye özen göstermiştir. İşte Türkiye'nin yürüttüğü bu dalgalı savaş stratejisinin de etkisiyle savaş sonunda uluslararası siyasette Türkiye'yi ilgilendiren yönüyle dengeler hızla değişmiştir. SSCB tarafından Türkiye ile 1925 yılında imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın süresinin uzatılmayacağı belirtilmesi ve Türkiye'den toprak talebinde bulunulması Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri olan Batı ülkelerine yaklaşması sonucunu getirmiştir. Uluslararası konjonktürde ABD öncülüğündeki Batı Dünyası ile ittifak ilişkilerine giren Türkiye Batı demokrasisini yerleştirmek için de hızlı adımlar atmaya başladı ve çok partili hayatın önünü açtı. Ülke içi siyasal/ekonomik gelişmeler ışığında bakıldığında çok partili döneme geçişte CHP içinde 1945 yılında gündeme gelen ve büyük toprak sahiplerinin gücünü kırma amacı bulunan (Timur, 1997: 197) Çiftçiyi Topraklandırma Kanun Tasarısı'na parti içinden bazı milletvekillerince getirilen eleştirilerin dönüm noktasını oluşturduğu görülmektedir. Adı geçen tasarıdan rahatsız olan toprak zengini milletvekilleri bu tasarıya dönük eleştirilerini, tek parti rejiminin

sorgulanması için bir fırsata dönüştürmüşlerdir. Haziran 1945'te Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından parti yönetimine demokrasiye geçilmesi taleplerini içeren Dörtlü Takrir'in verilmesi ve CHP yönetimince bunun reddedilmesi sonrasında adı geçen kişilerin bazıları partiden ayrılmış, bazıları ihraç edilmiş ve böylece Demokrat Parti'nin (DP) kuruluş süreci başlamıştır. CHP'den ayrılan milletvekilleri, CHP yönetiminin de onayını alarak 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi resmen kurmuşlardır (Eroğul, 2014: 13-16). DP'nin kurulmasıyla çok partili siyasal hayata artık geri dönülmez şekilde geçilmiştir

Bu çalışmada, gerçek tek parti sistemine alternatif olarak veya çok partili siyasal hayatı ikame etmeye dönük olarak başvurulmuş ve sınırlı da olsa siyasal katılım arayışını ifade eden yukarıdaki modeller incelenecektir. Alternatif katılım modeli denilebilecek bu modeller daha önce toplu olarak birarada incelenmemiştir. Bu çalışmanın özgün yanı onları toplu olarak ele almasıdır. Çalışmada temel alınan varsayımımız, CHP tek parti iktidarının iktidar tekeli elinden bırakmak istememekle birlikte mutlak bir tek sesliliği ve mutlak bir tek parti otoritesini ideal olarak da görmediği, modernleşmeci dünya görüşü çerçevesinde kontrolünden çıkmayacak ölçüde siyasal muhalefete ve sınırlı çoğulculuğa açık olduğu şeklindedir. Çalışmada, konu ile ilgili araştırma kitapları, makaleler, anılar, bazı süreli yayınlar kaynak olarak kullanılmıştır. Tek parti sisteminin saf bir şekilde uygulanmasına alternatif olarak 1930'lu ve 1940'lı yıllarda denenmiş farklı modeller vardır. Bunlar;

- 1-1930'da **kontrollü muhalefet partisi** (SCF) denemesi,
  - 2-1931'den itibaren **müstakil mebusluklar** uygulaması,
  - 3-1939'dan itibaren **Müstakil Grup** denemesi,
  - 4-1939 sonrasında milletvekili adayları belirlenirken **ikinci seçmenlerin görüşüne** başvurulması,
  - 5-1943 seçimlerinde **kontenjandan fazla aday** gösterilmesi olarak sıralanabilir.
- Kısmen rekabetçi ve kısmen çoğulculuğu çağrıştıran modellerin çoğu SCF denemesinden sonra 1930'lu yıllarda uygulanmıştır.

SCF Denemesi

TCF, doğal bir muhalefet partisi olarak Kurtuluş Savaşı'nda önemli rol alan asker ve sivil kişilerce kurulmuştu. Kuruluşundan 7.5 ay sonra 3 Haziran 1925'te Hükümet tarafından kapatıldı. TCF, iktidarın bir çok parti denemesi değildi, doğal bir çok partili sistem girişimiydi.

İktidarca engellendi. Bundan 5 yıl sonra 1930'da muvazaalı muhalefet partisi olarak SCF gündeme geldi.

Duverger, tek parti sistemlerini karşılaştırırken Türkiye'de Almanya ve İtalya örneklerinden farklı olarak tek parti iktidarı döneminde çok partililiğin hep bir ideal olarak yaşatıldığını, tek partili sisteme sahip olunmasından rahatsızlık ve hatta utanç duyulduğunu ifade etmektedir (Duverger, 1993: 360). Kendisi, Türkiye'deki tek parti sistemini benzerlerinden ayırarak totaliter olmayışı yönüyle olumlamaktadır. Duverger'in bu çözümlemesini eleştiren Koçak ise, Batılı demokrasilerin siyasi ve askerî işbirliği içinde buldukları Türkiye'nin sistemini kendilerine daha yakın göstermek için 'otoriter tek parti rejimi' kavramını ortaya attıklarını ileri sürmektedir. Koçak'a göre Duverger ve onu izleyenlerin, Türkiye'deki tek parti sistemini Nazi Almanyası, Faşist İtalya ve Komünist Sovyet sisteminden ayrı tutarak 'vesayetçi tek-parti rejimi' teorisiyle daha demokratik ve kabul edilebilir bir sistem olarak görme yönündeki tercihleri pratik gerçeklerle bağdaşmamaktadır (Koçak, 2014: 640 vd.).

Duverger'nin çözümlemesi izlenerek değerlendirildiğinde gerçekten de 1930'ların başlarında Atatürk tek parti yönetiminden memnun olmadığını, buna son vermek istediğini ifade etmeye başlamıştır. Tesis ettiği cumhuriyeti sorgulamaya başlamış ve "...bugün şekl-i idare cumhuriyet midir diktatörlük müdür, şahsi hükümet midir, belli değildir. Ben fâni bir insanım, ölmeden evvel isterim ki millet hürriyete alışsın. Bunun için bir muhalif fırka tesis ediyorum..." (Okyar, 1997: 117) diyerek SCF sürecini başlatmıştır. Bu süreçte önce Fethi Beyin Atatürk'e bir mektup yazarak Hükümetin mali ve iktisadi politikalarına dönük eleştiri ve önerilerini ifade ettikten sonra muhalif bir parti kurma isteğini dile getirmesi sağlanmış (Ağaoğlu, 2011: 31), ardından Atatürk'ün kendiliğinden ve doğal bir istekmiş gibi buna olumlu cevap veren bir karşı mektubu teati edilmiştir. Yani ikinci bir partinin kurulması Atatürk tarafından düşünülüp kararlaştırılmış ve kararı uygulamakla Fethi Bey görevlendirilmiştir (Yetkin, 1997: 48). Atatürk, Fethi (Okyar) Bey'e yazdığı 10 Ağustos 1930 tarihli mektuptaki şu ifadeleriyle Mecliste birden fazla partinin gerekliliğine olan inancını şöyle ifade etmiştir: "...Büyük Millet Meclisi'nde ve millet muvacehesinde, millet işlerinin serbest münakaşası ve hüsnüniyet sahibi zatların ve fırkaların içtihatlarını ortaya koyarak, milletin âli menfaatlerini aramaları benim gençliğimden beri aşık ve taraftar olduğum bir sistemdir..." (Okyar, 1997: 141).

SCF kurulduktan sonra bu partiden beklentisine ilişkin olarak Afet İnan'a söylediği şu sözler de önemlidir:

“...Memlekette Cumhuriyet Halk Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası birbirini kontrol edecek, birbirinin fikirleri, niyetleri hareketleri hakkında efkar-ı umumiye [kamuoyunu] tenvir edecektir [aydınlatacaktır]. Bu sayede şahsi salahiyetlere dayanarak, şahsi hareketler milletin gözü önünde bulundurulacaktır. Milletin şahıslara, kendini unutacak ve kendini kaptıracak kadar meclup [tutkun] olması, iyi netice vermez. Bunun tarihte misalleri çoktur...” (İnan, 2009: 381).

SCF girişimini başlatmakla birlikte Atatürk'ün dünya görüşü olarak yine de seçkinci* bir siyasal inanca sahip olduğunu unutmamak gerekir. Halk kitlelerinin siyasal süreçlere dahil edilmesi hususunda çekinceli davranma eğiliminde olan Atatürk, partilerin ve siyasetin uzun müddet aydın kadroların elinde olmasına, geniş halk kitlelerinin günlük politika tartışmalarından uzak tutulmasına taraftar idi (Soyak, 2014: 394). Atatürk'ün, eğitimi öne çıkaran seçkinci tutumunun bir örneği de kültürel hayata ilişkin olarak verilebilir. 1918'de Karlsbad'da beraber oldukları kişiler arasında geçen bir konuşmada toplumsal hayatın değişimi ile ilgili görüşünü açıklarken bunu yavaş yavaş insanları alıştırmak değil bir anda bir darbe ile uygulamayı düşündüğünü, kendisinin uzun yıllar tahsil görerek medenî hayatı tanıyıp özgürlüğü tattıktan sonra avam mertebesine inmeyi kabul etmeyeceğini, onları kendi mertebesine çıkaracağını ifade etmektedir (İnan, 1999: 81).

Atatürk'ün 1922'den bu yana tek partili sistemden yana olan tutumunun 1930'a gelindiğinde değişmesinde ve bir muhalefet partisinin kurulması noktasına gelmesinde çeşitli etkenler rol oynamıştır. Bunlardan iç siyasete ilişkin olan en önemlisi İsmet İnönü Hükümeti'nin denetlenmesi gereğine olan inancıdır. Paris Büyükelçisi ve liberal kimlikli Ali Fethi Beyin İnönü'ye iktisadî konularda yönelttiği eleştirilerin Atatürk'ü bu yönde etkilediği anlaşılmaktadır. 1929 ekonomik bunalımı da SCF girişiminde etkili olmuştur. SCF olayını ekonomi-politik bir yaklaşımla açıklamaya çalışan Emrence'ye göre ekonomik krize çözüm bulmakta zorlanan Kemalistler, krizin yarattığı sosyal hoşnutsuzluğu daha fazla görmezden gelememi ve toplumsal muhalefeti Meclise taşımaya karar verdi (Emrence, 2018: 74). Halkın bunalmışlığının da böylece telafi edilebileceği düşünülüyordu. SCF girişimini tetikleyen dış etkenler arasında Batı Dünyasında Türkiye'de demokrasi yokluğuna yönelik olarak daha fazla eleştiriler yapılmaya başlanması da sayılmalıdır (Tunçay, 1992: 245). Son olarak Düyun-u Umumiye borçlarının ödenme şekli

* Seçkinci yaklaşımın kökenleri, demokrasinin ayak takımının yönetimi olduğunu kabul eden eski Yunan düşünürü Platon'a kadar geriye götürülebilir.

konusunda Fethi Beyin İnönü'den farklı düşündüğünü çeşitli vesilelerle ortaya koyması da süreçte etkili olmuştur.

Atatürk yukarıda belirtilen düşüncelerle, güvendiği bir siyasetçi olan Paris Büyükelçisi Ali Fethi (Okyar) Beye, Asım Us'un deyiimiyle emir vererek (Us, 2012: 111) 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurdurtmuştur. Partiye Nuri Conker, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Yurdakul, Tahsin Uzer, Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Atadan da girmişti. Atatürk Fethi Beye Fırkaya laik cumhuriyet dahilinde destek olacağını sözünü vermiştir. Fırkaya genelde ekonomik konulardaki Hükümet icraatlarını eleştirmesi şartı koşulmuştur. Çünkü Cumhuriyetin ilk yıllarında muhalefet kavramı siyasal değil ekonomik anlamda anlaşılacak istendiği için (Bezci, 2013: 130) siyasal muhalefete karşı kapılar sıkı şekilde kapalı tutulmuştur. SCF kontrollü bir muhalefet denemesiydi. Ama halka gerçek bir muhalefet partisiymiş gibi gösterildi (Karpaz, 1967: 73).

Bir muhalefet partisi olarak SCF kurulmuştu ama kendisinden beklentiler vardı. Bunlar;

- 1-Laiklik konusunda CHF ile tam mutabakat halinde olması,
- 2-İktidar olmaya hevesli olmaması, uzun süre sadece murakabe unsuru olarak çalışması,
- 3-Karışıklıklara yol açacak geniş teşkilat ve gürültülü faaliyette bulunmamasıdır (Soyak, 2014: 394).

Kontrollü bir muhalefet partisi olarak kurgulanmakla birlikte SCF'yi bazı gazeteler desteklemiştir. Bunlardan bazıları İstanbul'da **Son Posta**, İzmir'de **Yeni Asır** ve **Serbest Cumhuriyet** gazeteleridir. En ateşli destekçisi ise Arif Oruç'un İstanbul'da çıkarttığı **Yarın** gazetesidir (Ertem, 2013: 352). SCF'nin kuruluşundan 2.5 ay sonra partiyi desteklemek amacıyla İzmir'de kurulan **Serbest Cumhuriyet** adındaki gazete partinin kapatılmasından sonra 2 ay daha yayın hayatına devam etmiştir. İlk sayısı 26 Ekim 1930, son sayısı ise 14 Kanunusani (Ocak) 1931'de çıkmıştır. Gazetenin adındaki "serbest" ifadesi partinin adıyla aynı şekilde "liberal" anlamında kullanılmıştır (<http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/3.pdf>).

SCF'yi destekleyen kitlelerin sınıfsal kimliğine bakıldığında bunların, çıkarları birbiriyle çelişen sosyal kesimlerden oluştuğu görülmektedir (Emrence, 2018: 36, 139; Timur, 1997: 163). Ekonomik buhrandan olumsuz etkilenen, işçi, esnaf, köylü kitleleri, ticari tekellerden

bıkan tüccarların büyük kısmı SCF'ye destek vermiştir. SCF daha çok ülkenin dış ticaretinin gelişmiş olduğu İzmir, Samsun, Silifke gibi liman kentlerinde hızla büyümüştür. SCF'nin ideolojisi, Osmanlının son dönemine damgasını vuran bir politik-fikrî hareket olan Jön Türkler arasında 1902 yılındaki ayrışmada oluşan adem-i merkeziyetçi, liberal Prens Sabahattin çizgisine rahatlıkla benzetilebilir.

SCF'nin, İnönü Hükümeti'ni iktisat politikaları konusunda eleştirmesi ve Hükümetin yanlışlarını görmesini sağlamaya hizmet etmesi isteniyordu. Gerçekten de SCF, 3 aylık ömründe faaliyetlerinin çoğunu ekonomik krize ve krizden çıkış yollarına ayırmıştır (Emrence, 2018: 89). Bununla birlikte siyasal olarak SCF'nin özgürce muhalefet yapması istenmediği için bu girişimden çok partili hayatın doğması gerçek anlamda imkânsızdı. Tek parti iktidarı, ülkede çok sesliliğe ve çoğulculuğa kapıyı tam olarak açmaya cesaret edemiyordu. Bunda iktidarı kaybetme korkusu etkiliydi. İlerleyen aylarda iktidarın korktuğu gerçek oldu. Ülke çapında hızla teşkilatlanan SCF'ye CHP teşkilatlarından yoğun bir katılım vardı. 3-13 Eylül 1930 tarihleri arasında Batı Anadolu Bölgesi'nde düzenlenen SCF gezilerinde parti liderlerinin konuşmaları ve halkın partiye gösterdiği ilgi ülkede çok büyük bir siyasal mobilizasyona yol açtı (Emrence, 2018: 120). SCF, kuruluşundan 1.5 ay kadar sonra girdiği yerel seçimlerde ciddi başarı gösterdi. Seçimlerin sonucunda, Serbest Fırka, 37 ilde toplam 502 bölgeden içlerinde Samsun, Silifke gibi illerin de bulunduğu 31 yerleşim yerinde belediye başkanlıklarını kazandı (Ertem, 2013: 355).

Ancak SCF'nin bu başarıları iktidar tarafından hoş karşılanmadı. Partiye karşı büyük bir baskı kuruldu. SCF'ye belediye başkanlığı kazandıran Silifke il olmaktan çıkarılarak ilçe yapıldı (Karpat, 1967: 74). SCF'den Samsun Belediye Başkanı seçilen Boşnakzade Ahmet Resai Bey'e de SCF kapatıldıktan sonra istifa etmesi için Atatürk tarafından baskı yapıldı, kabul etmeyince Mart 1931'de seçimin Danıştay kararıyla bozulması üzerine görevinden uzaklaştırıldı (Goloğlu, 2009: 6). Samsun Valisi Kazım (İnanç) Paşa da SCF'nin belediye seçimini kazanması üzerine uzun süren bir soruşturma geçirmiştir (Koçak, 2014: 335). SCF'nin sonunu getiren en önemli olaylar ise Eylül 1930 başlarında İzmir'de yaşanmıştır. Büyük kalabalıkların Ali Fethi Beyi adeta bir kurtarıcı gibi karşıladığı (Goloğlu, 2017: 312) törenlerde ve SCF mitinginde olaylar çıkmış, ölenler olmuştur. İktidardan beklediğini bulamayan halkın (Cem, 1986: 370) akın akın SCF'ye yöneldiğini gören Cumhuriyet Halk Fırkası yönetimi SCF'nin üzerine gitmiş ve

Atatürk partiden desteğini çekince 17 Kasım 1930'da üç aylık parti kendini feshetmiştir (Goloğlu, 2017: 328). SCF'nin kuruluşu sırasında beklenen ekonomik muhalefet, beklentileri aşır siyasi muhalefete dönüşünce CHF'nin SCF'yi gözden çıkardığı söylenebilir. Böylece kontrollü çok partili hayat denemesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu gelişmelerden sonra CHF 1946 yılına kadar başka bir siyasi partinin kurulmasına izin vermemiştir (Tuncay, 2000: 140).

SCF tecrübesinin başarısızlıkla sonuçlanması, tek parti iktidarının politikalarında sertleşme yönünde bir değişime yol açmış görünmektedir. Bu değişim, CHP iktidarının, günümüze ait siyaset bilimi kavramlarından olan ve yukarıda açıklanan 'rekabetçi otoriter rejim' olmayı bile kabul etmemesi olarak değerlendirilebilir.

Müstakil Mebusluk Uygulaması

SCF denemesi Türk siyasi hayatında önemli bazı sonuçlara yol açmıştır. İktidar partisi CHF'nin, bu denemeden çıkardığı sonuç Türkiye'nin çok partili siyasi hayata henüz hazır olmadığı şeklinde olmuştur. Çünkü muhalefet partilerine izin verilmesi durumunda CHF'nin iktidarının tehlikeye gireceği anlaşılmıştır. Ancak Atatürk şunu da kabul etmektedir ki Meclis'te farklı sesler ve görüşler bulunmalıdır. Hele hele iktidarın icraatının murakabe edilmesine ihtiyaç vardır. Bu düşüncelerden dolayı 1931'den sonra serbest bir demokratik rekabet yerine ara formüller arayışına girilmiştir. Bu ara formüllerden birisi de "müstakil mebusluk" uygulamasıdır. Müstakil mebuslar, CHF'li olmayan adaylar arasından ama herhangi bir siyasi örgüt adına değil de tek tek bağımsız bireyler arasından seçileceklerdi (Demirel, 2014: 116). Bu, SCF deneyiminden çıkarılan dersin sonucuydu. Müstakil mebus uygulamasında amaç Meclis içi denetime ve sınırlı da olsa çoğulculuğa imkân sağlamaktır. Parti bununla, tek partili sistemden duyduğu rahatsızlığı giderme çabasında olduğunu göstermiş oluyordu (Aydoğan-Mahmutoğlu, 2013: 120). Ancak Koçak'ın da değindiği gibi 1931 seçimlerinde başlayan müstakil mebusluk uygulamasında gerçek muhalifler Meclis'e girebilmiş değillerdir (Koçak, 2014: 158).

SCF deneyiminden sonra yapılan 1931 seçimlerinin siyasi katılma ve temsil bakımından müstakil mebusluk uygulamasının yanı sıra dikkat çeken bir başka özelliği de amele ve köylü mebus seçme uygulamasına başvurulmasıdır. Bu seçimlerde CHF listesinden 15 çiftçi ve 7 amele mebus seçilmiştir (Yılmaz, 2012: 107). Amele ve köylü mebus seçilmesi uygulamasının

CHF'nin bütün toplumsal sınıfları temsil ettiğini gösterme amacının yanı sıra SCF deneyiminden çıkarılan sonuçlarla ilgili olduğu da söylenebilir. CHF teşkilatlarının ve halkın özellikle taşrada kısa sürede SCF'ye akın etmesi, CHF'nin halkı temsil etme yeteneği konusunda bir eksiklik olarak değerlendirilmiş ve böyle bir uygulamaya gitme kararı alınmış olmalıdır.

SCF'nin kapanmasından sonra gündeme gelen müstakil mebusluk formülü ilk defa 1931 seçimlerinde olmak üzere 1931 ve 1935 seçimlerinde uygulanmış, sonra 1939 yılında Müstakil Grup uygulamasına geçilince terkedilmiştir (Unat, 2011: 842). 1939 seçimlerinde sadece 4 müstakil mebusluk ayrılmıştır (Mahmutoğlu, 2016: 57). Müstakil mebusluk uygulaması, CHF Başkanlık Divanınca kararlaştırılmış ve Fırka Genel Sekreterliğince 15 Nisan 1931 tarihinde bir tebliğle ilan edilmiştir (Soyak, 2014: 449).

Eylül ayında yapılması gerekirken erkene alınarak 25 Nisan 1931'de yapılan 4. Dönem milletvekili seçimlerinde (Tuncer, 2003: 88) ilk defa 22 seçim bölgesinde 30 müstakil mebusluk için CHF mebus adayı göstermeyerek müntehib-i sânilerin (ikinci seçmenler) müstakil mebus adaylarını seçmesine imkân sağlamıştır. Ayrılan 30 müstakil mebusluk için toplam 20 mebus seçilmiştir. Bunlardan 2'sinin seçimi iptal edilmiş, 10 tanesi dönem içinde CHF'ye katılmış olup Mecliste 8 müstakil mebus kalmıştır (Olgun, 2011: 15-16).

1931 seçimlerinin öne alınmasının da aslında SCF girişimi ve bunun ardından yaşanan Menemen Olayı ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki, Atatürk, SCF ve Menemen Olayları yaşandıktan sonra uzun bir yurt gezisi düzenlemiştir. Bu geziden sonraki gözlemlerine dayanarak Meclis seçimlerinin yenilenmesi kararını almıştır (Soyak, 2014: 443).

1931 seçimleri öncesinde Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Reisi olarak Reiscumhur Mustafa Kemal Atatürk 20 Nisan 1931'de hem bir Seçim Beyannamesi yayımlamış hem de ikinci seçmenlere yönelik bir Beyanname yayımlamıştır. İkinci seçmenlere yönelik Beyanname'de Atatürk, müstakil aday gösterilmesinin ortaya çıkış gerekçesini şöyle açıklamaktadır:

“...Fırkamızın millete arz ettiği esas noktalar dahilindeki mesai ve faaliyetin bizim fikrimize ve görüşümüze iştirak etmeyen milletvekilleri tarafından tahlil ve tenkit edilmesini iltizam ediyoruz. Bundan bilhassa beklediğimiz fayda, fırkamızın candan, vatanperverane gayretlerinin teşrihine, tevsiine fırsat bulmak ve ekseriya tahrif edilen hakikatlerin iyice anlaşılmasını kolaylaştırmaktır(...) kendimizi tenkide muhatap kılmayı lüzumlu görüyoruz...” (Soyak, 2014: 450).

Atatürk, Beyanname’de partisinin ikinci seçmenlerinden, kendi programlarına taraftar olmayan adaylara oy vermek gibi ağır bir fedakârlık istediğini ifade ederek bunun memleket için partilerinden mebus seçmek kadar önemli bir amaca matuf olduğunu belirtmektedir. Ancak, ikinci seçmenlerden, seçecekleri müstakil adayların laik, cumhuriyetçi, milliyetçi ve samimi olmak gibi vasıflara sahip olmalarına dikkat etmelerini istemektedir.

Fırka Umumi Reisinin istemesine rağmen bazı yerlerde ikinci seçmenler müstakil adayları seçmemişler, ya mebusluğu boş bırakmışlar ya da onların yerine başka adayları seçmişlerdir (Çoker, 1996: 44-45). İstanbul, Samsun, Bolu, Burdur, Manisa ve Tekirdağ’da müstakiller için hiç oy çıkmamıştır (Aydoğan-Mahmutoğlu, 2013: 128). Müstakil mebusluk için İstanbul’dan aday olup da Cumhuriyet Halk Fırkası’nın ikinci seçmenlerince seçilmeyenler arasında Kurtuluş Savaşı paşalarından Kazım Karabekir de vardır. Karabekir ise hatıralarında, aslında 1931 seçimlerinde İnönü’nün önleme girişimine rağmen mebus seçildiğini ama aldığı reylerin yakılarak mebusluğunun engellendiğini iddia etmektedir (Karabekir, 1995: 195).

Müstakil mebusların Meclisteki siyasal davranışları nasıl olmuştur? Acaba beklenildiği gibi bir murakabe, bir denetim, bir muhalefet görevi görmüşler midir? Müstakil olarak TBMM’ye giren mebuslar yasama çalışmalarında genel olarak CHF ile birlikte hareket etmişlerdir. 1931-1935 yılları arasında ve 1935-1939 yılları arasında TBMM’de yapılan oylamaların çok büyük çoğunlukla oybirliği ile sonuçlanması Meclis içi bir denetimin işlemediğini, dolayısıyla da müstakil mebusların kendilerinden bekleneni vermediklerini göstermektedir (Demirel, 2014: 167, 220). Goloğlu da Meclis’teki oylamalarda hiç ret ya da çekimsiz oy çıkmamasının diktatörlük söylentilerini arttırdığı hususuna dikkat çekmektedir (Goloğlu, 2009: 186).

1935 milletvekili seçimleri de erkene alınarak 8 Şubat 1935’te yapılmıştır. Yine iki dereceli seçim usulünün uygulandığı bu seçimlerde de 16 seçim bölgesi için 16 müstakil adaylık belirlenmiştir. Bu seçimde bağımsız adaylar için boş bırakılan seçim çevreleri Ankara, Afyon, Antalya, Denizli, Eskişehir, İzmir, Konya, Kütahya, Sivas, Tokat, Muğla, Niğde, Yozgat, Çankırı, Kastamonu’dur (Akdağ, 2013: 260). Müstakil mebusluk uygulamasını ve benzeri girişimleri muhalefet yaratma çabası olarak değerlendiren Duverger, çoğu zaman gülünç karşılanmakla birlikte bunun herşeye rağmen plüralizme (çoğulculuk) üstün bir değer tanınması anlamına geldiğini ifade etmekte ve önemsemektedir (Duverger, 1993: 361).

CHF, milletvekili adaylarını seçimden 3 gün önce 5 Şubat 1935'te kamuoyuna bir bildiriyle açıklamıştır (Akdağ, 2013: 259). CHF Umumi Reisi ve Reiscumhur sıfatıyla Atatürk yine ikinci seçmenlere yönelik yayımladığı Beyanname'de müstakil mebusluğa aday olanların cumhuriyetçi ve milliyetçi olmaları gerektiğini belirtmiştir. Bu Beyanname'de 1931 yılındaki Beyanname'den bir farklılık dikkat çekmektedir. Bu farklılık, 1931 yılında müstakil mebus adaylarında cumhuriyetçi, milliyetçi, samimi ve laik olma şartı aranırken 1935 seçimleri öncesi yayımlanan Beyanname'de müstakil adaylarda aranan şartlar arasında laik olma şartının belirtilmemiş olmasıdır. Bunun sebebi, laiklik anlayışının yerleşmiş olduğu düşüncesiyle veya laik olmanın cumhuriyetçi olma vasfı içinde düşünülmesiyle ilişkili olabilir.

1931'den bu yana uygulamada olan müstakil mebusluğu da bu Beyanname'de değerlendiren Atatürk, dört yıllık tecrübenin fırka esasları ve fırka çalışmalarının ulus önünde yapılan tenkitlerle karşılaştırılmasına fırsat verdiğini, yurttaşların siyasal olgunluğunu artırdığını ifade etmekte ve ikinci seçmenlerden bu nitelikteki müstakil adaylara rey vermelerini istemektedir (Akdağ, 2013: 265).

1935 seçimleri sonuçlandıktan sonra gazeteler seçilenlerle ilgili bilgilere yer vermişlerdir. Gazete haberlerine göre müstakil olarak 13 adayın mebus seçildiği açıklanmıştır. CHF yönetimi de seçim sonuçları açıklandıktan sonra yaptığı açıklamada "...sayılabilmek için boş bırakılmış olan 15 yerden 13 vilayette, fırka ikinci münthepleri, Umumi Reislik Divanı'nın beyannamesinde yazılı maksada hizmet için, reylerini muhtelif müstakil namzetlere vermişlerdir..." ifadelerine yer vermektedir (**Zaman**, 9 Şubat 1935). 1935 seçimlerinde Kurtuluş Savaşı komutanlarından General Ali Fuat Cebesoy Paşa Konya'dan, General Refet Bele Paşa da İstanbul'dan müstakil mebus seçilmişlerdir. Bu iki eski muhalif Ocak 1939'da CHP'ye üye olarak bu partiye katılmışlardır (Karpat, 1967: 181). Cebesoy'un TCF kapatıldıktan ve 1927'de milletvekilliği sona erdikten sonraki TBMM'ye ilk seçilişi Haziran 1933'teki bir ara seçimle Konya'dan olmuştu. Bele ise TCF olayından 6 yıl sonra 1931 seçimlerinde İstanbul'dan bağımsız aday olduğu halde seçilememiş, ilk defa 1935 seçimleriyle Meclise dönmüştür. Eski muhaliflerden Bele, 1935 seçimlerinde, muhaliflikten ayrılmayacağını söyleyerek seçilmiştir. Seçilişi, ikinci seçmenler diğer müstakil adaylara oy vermeyince 1600'den fazla ikinci seçmenden 290'ının oyunu almasıyla bir anlamda mecburen olmuştur (Goloğlu, 2009: 170).

1935 seçimlerinin katılım ve temsil bakımından önemli bir özelliği de ilk defa çok sayıda kadın milletvekilinin seçilerek TBMM'ye girmesidir. 17 olan kadın milletvekili sayısı 1936 ara

seçimlerinin sonucuyla 18'e çıkmıştır. Bu seçimlerde 4 azınlık mensubu da milletvekili seçilerek TBMM'ye girmiştir (Sezer, 1998: 896).

Müstakil Grup Denemesi

CHP İktidarının muhalif parti yerine ve çoğulculuk sağlama amacıyla uygulamaya koyduğu bir başka model "Müstakil Grup" modelidir. 1931 seçimlerinden itibaren uygulamaya konan müstakil mebusluk uygulamasından beklenen siyasal sonuçlar elde edilememiştir (Payaslı, 2014: 180). İşte bundan dolayı Hükümet faaliyetlerinin denetlenmesinde yeni bir yol aklı gelmiştir. İlk defa Atatürk'ün ölümünden sonra 29 Mayıs 1939 tarihindeki CHP 5. Olağan Kurultayı'nda müstakil mebusluk uygulamasına son verilerek parti bünyesinde bir Müstakil Grup (MG) kurulması kararlaştırılmıştır (Öz, 1992: 170-172). Genel Başkan ve Cumhurbaşkanı İnönü'nün gündeme getirdiği MG uygulaması da CHP tek parti iktidarının çok partili düzen yerine ya da bu düzene geçmemek için bulunduğu formüllerden birisidir. MG uygulamasında, CHP Kurultayı'nca ve yine CHP'liler arasından belirlenen 21 kişilik bir milletvekili grubu söz konusudur. Bu sayı Partinin 1943 Kurultayı'nda 35'e çıkarılmıştır. MG, Parti Tüzüğü'nde teşkilata ilişkin yapılan bir değişiklikle oluşturulmuştur. Dolayısıyla MG CHP teşkilatının bir organıdır. Grubun bir başkanı olmayacak ve başkanlığını da yine CHP Genel Başkanı yapacaktı. MG'un bir başkan vekili olacaktı. Uygulamaya göre Parti Genel Başkanı, MG'un Başkan Vekilini seçer, Başkan Vekili İnönü'den emir alır ve grubu onun adına yönetirdi. MG'un boşalan üyeliklerine de CHP Genel Başkanı tarafından atama yapılırdı. MG'un başkan vekilliğine İnönü tarafından İstanbul milletvekili Ali Rana Tarhan getirilmiştir. MG üyeleri, CHP Meclis Grubu toplantılarına katılabilir ama oy kullanamazlardı (Çavdar, 2013: 398). Söz haklarını Mecliste kullanabilirlerdi. Diğer CHP milletvekillerinden farkları CHP Grup kararı ve disiplini ile bağlı olmadan Meclis'te görüşlerini açıklayabilmeleriydi (Bezci, 2013: 138).

MG kararı, CHP'nin Atatürk'ün sağlığında ve Recep Peker'in öncülüğünde 1930'ların başlarında girdiği katı, otoriter ve devletçi tutumdan bir nebze uzaklaşmasının belirtisidir. Yine Peker'in eseri olan parti-devlet bütünleşmesi de MG kararının alındığı 1939 yılındaki 5. CHP Kurultayı ile sona erdirilmiştir. MG kararının CHP'deki kısmî liberalleşmeyi yansıtan çıkışlardan birisi olduğu söylenebilir. Çok partili siyasal hayata alternatif katılım modellerinden özgün ve ilginç bir model olarak siyasal hayatımızda yerini almıştır.

1939 yılında CHP Kurultayınca kabul edilen Müstakil Grup üyeliğine seçilen 21 mebus şu isimlerden oluşmaktaydı: Dr. Hüsametdin Kural (Ağrı), Atıf Akgüç (Bursa), Fazlı Güleç (Bursa), Enin Aslan Tokat (Denizli), Zeki Mesut Aslan (Diyarbakır), Aziz Akyürek (Erzurum), Nakiye Elgün (Erzurum), İzzet Arukan (Eskişehir), Ali Rana Tarhan (İstanbul), Ahmet Şükrü Esmer (İstanbul), Ziya Karamürsel (İstanbul), Şehime Yunus (İzmir), Ali Rıza Türel (Konya), Sadri Ertem (Kütahya), Emrullah Barkan (Malatya), Rıdvan Nafiz Edgüer (Manisa), Hüsnü Kitapçı (Muğla), Fuat Sirmen (Rize), Kemalettin Kami (Rize), Abdurrahman Naci Demirağ (Sivas), Nazım Poray (Tokat) (Payaslı, 2014: 183). 26 Mart 1939'da yapılan (Tuncer, 2003: 88) milletvekilli seçimlerinde TBMM'ye seçilen üye sayısı 424 olduğuna göre (<https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/o12.htm>) MG sayısı toplam TBMM üye sayısının % 5'i kadardır. 1943 yılındaki milletvekili seçimlerinde TBMM üye sayısı 455 olarak gerçekleşmiştir (<https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/o14.htm>). MG üye sayısı 1943'te 35'e çıkarıldığına göre MG üye sayısı toplam TBMM üye sayısının % 8 kadarını oluşturmuş ve 1939 yılındaki orana göre biraz daha artmıştır.

M. Grubun görevi, parti ve hükümet üzerinde denetimi arttırmak idi (Koçak, 2002: 167). Bu bağlamda Hükümeti denetleme amacıyla icra vekillerine soru sorabilir, istizah (gensoru) yolunu işletebilir, icra vekilleri için Mecliste güvenoyu konusunu harekete geçirebilirdi. Ayrıca Hükümetten herhangi bir meselenin mecliste açık şekilde müzakereye konulmasını isteyebilir, yani genel görüşme talep edebilirdi.

MG uygulaması 1939'dan 1946'ya kadar devam etmiştir. Bu yıllar, İkinci Dünya Savaşı yıllarını da kapsamaktadır. Dolayısıyla Hükümetin dış politikası ve savaş ekonomisi gibi uygulamaları konusunda MG'un tavrı önemlidir. 7 yıllık faaliyet dönemine bakıldığında yapılan yaygın değerlendirmelere göre MG Hükümet icraatlarına ve politikalarına ciddi bir muhalefet yapmamış, tersine genelde Hükümet icraatlarını ve Millî Şef İnönü'yü övücü tavırlar göstermiştir (Payaslı, 2014: 186, 190). Babası Hıfzırrahman Raşit Öymen de MG'ta milletvekilliği yapmış olan CHP eski Genel Başkanlarından Altan Öymen'e göre ise MG üyeleri teknik veriler, istatistikler ve yurtdışındaki gelişmelerle ilgili bilgilere dayalı olarak Hükümet icraatlarını eleştiriyorlardı ve zaman zaman da Hükümetin canını sıkın polemler yapıyorlardı (Öymen, 2002: 449).

İkinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra ve yeni bir Dünya düzeni kurulurken Türkiye çeşitli sebeplerle Batı ülkeleri ile ittifak ilişkilerine girmiştir. Askerî ve ekonomik ittifak ilişkileri

siyasal sistem değişimini de gündeme getirmiş, iç sebeplerin zorlamasının yanı sıra Batıda yerleşik çok partili siyasal sisteme geçme arzusu oluşmuştur. Bu bağlamda Büyük Savaşın sonunda 10 Mayıs 1946 tarihinde toplanan CHP Olağanüstü Kurultayı'nda siyasal sistemle ilgili önemli kararlar alınmıştır. Bu kararlar çok partili hayata geçme ve demokratikleşme isteğini ifade etmekteydi. Alınan kararlardan birisi Parti tüzüğünde MG hakkındaki ifadelerin kaldırılmasıdır. Böylece 7 yıldır uygulamada bulunan MG modeline son verilmiştir. Bir diğer karar CHP'deki "Değişmez Genel Başkanlık" uygulamasına son verilerek Parti Genel Başkanının Kurultayca dört yıllığına seçimle belirlenmesidir. Kurultay'ın başka bir kararı, "tek dereceli seçim" uygulamasına geçme kararıdır. Diğer önemli bir karar ise, Cemiyetler Kanunu'nda siyasi derneklerin kurulmasını yasaklayan maddenin kaldırılmasıyla muhalif partilerin kurulmasının yolunu açılmasıdır (Vatandaş, 2015: 354).

İkinci Seçmenlerin Görüşüne Başvurulması

CHP tek parti iktidarının, serbest muhalefete ve tam çoğulculuğa izin vermeden sınırlı siyasal katılıma kapı aralama adına uygulamaya koyduğu ara formüllerden birisi de milletvekili adaylarının belirlenmesinde ikinci seçmenlerin görüşüne başvurulmasıdır. 1939 yılından sonra başvuru bu yol da siyasal katılımın genişletilmesi adına düşünülmüştür. 1939 yılına kadar milletvekili adaylarının tespitinde ön yoklama gibi yollar uygulanmamış, adayları tamamen partinin en üst yönetimi kararlaştırmıştır. 1923 tarihli CHF Nizamnamesi'ne göre milletvekili adaylarını Parti Divanı belirliyordu. Parti Divanı partili bakanlar, Genel Başkanın başında bulunduğu 9 kişilik Parti İdare Heyeti ile 10 kişilik Parti Grup İdare Heyetinin katılımından oluşmaktaydı (Duman, 2017: 211). Adayları belirleme yetkisi Eylül 1927 seçimlerinin hemen öncesinde Parti Divanı'ndan alınarak doğrudan Genel Başkanına verilmiştir. 1927 yılı içinde yapılan bir başka değişiklikle aday belirleme yetkisi partide dar bir kadroya verilmiştir. Bununla birlikte uygulamada Genel Başkanlar Atatürk ve İnönü milletvekili adaylarını belirlemede son söz sahibi olmuştur (Demirel, 2012: 203).

İnönü'nün CHP Liderliği sırasında 1939 yılındaki seçimlerde ilk defa TBMM'ye seçilecek milletvekili adaylarının belirlenmesinde parti yönetiminin yetkisine sınırlandırma getirilerek bazı yerlerde milletvekillerini nihai olarak seçecek olan ve kendileri de CHP'li olan ikinci seçmenlerin görüşlerine başvurulması siyasal katılmayı genişletici bir düzenleme olarak düşünülmüştür. Bu yol, illeri temsil edecek mebus adaylarının en azından o ildeki ikinci

seçmenlerin kanaatleri alınarak belirlenmesi dolayısıyla mebusların seçmenin iradesini temsil yeteneğini arttırmayı amaçlamaktadır. Dönemin gazetelerinde “ikinci seçmenlerle istişare”, “ikinci seçmenlerle mülakat” gibi adlandırmaların kullanıldığı ikinci seçmenlerin görüşüne başvurulması yolu sonraki yıllarda uygulamaya geçen “ön seçim” uygulaması için önemli bir deneyim olarak değerlendirilmektedir (Duman, 2017: 208). Bu formül siyasetin tabana yayılması adına CHP iktidarının ortaya koyduğu özgün modellerden birisidir.

Milletvekili adaylarının belirlenmesi konusunda ikinci seçmenlerle görüşmelerin yapıldığı ilk seçimler 1939 seçimleridir (Mahmutoğlu, 2016: 56). Bu seçimler öncesinde CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 28 ilin ikinci seçmenleriyle görüşerek onların milletvekili adayları konusundaki görüşlerini almıştır (Olgun, 2011: 19). Daha sonra bu görüşler doğrultusunda parti yönetimi adayları belirlemiştir. İkinci seçmenlerle 22 Mart 1939 tarihinde illerde yapılan görüşmede izlenen yöneme göre, söz konusu ilin Parti yönetimince kabul edilmiş milletvekili aday listeleri görüşme için görevlendirilmiş olan milletvekillerince ikinci seçmenlere dağıtılmış ve ikinci seçmenlerin o ilin milletvekili kontenjanı kadar sayıda aday işaretlemesi istenmiştir. Yapılan istişarelerde ikinci seçmenlerin kontenjanın (işaretlenmesi istenen aday sayısının) yaklaşık olarak ortalama iki katı kadar aday arasından bu istişare ile işaretleme yaptıkları görülmektedir (Duman, 2017: 218-220). Ancak illerde yapılan seçmenlerle istişarenin sonuçları yayımlanmamış ve kamuoyu ile paylaşılmamıştır.

Kontenjandan Fazla Aday Gösterilmesi

1943 yılına kadar Cumhuriyet Döneminde yapılan milletvekili seçimlerinde 1908 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanunu uygulanmıştır. 1943 seçimlerinde ise Cumhuriyet Döneminin ilk seçim kanunu olan ve 14 Aralık 1942’de yürürlüğe giren 4320 sayılı Mebus Seçimi Kanunu uygulanmıştır. 1943 seçimlerinin bir özelliği İkinci Dünya Savaşı sırasında yapılmış olmasıdır. Bu nedenle seçimlerde milli birlik ve beraberlik söylemleriyle Cumhurbaşkanı ve CHP Lideri İsmet İnönü’nün etrafında kenetlenme arzusu öne çıkarılmıştır. Seçim propagandalarında bu husus dikkat çekmektedir (Unat, 2015: 232).

Cumhurbaşkanı İnönü, 23 Şubat 1943 tarihinde yayımladığı Seçim Beyannamesi’nde bir çok hususun yanı sıra vatandaşlara, seçimlerde birçok ilde, seçilecek milletvekilinden daha fazla

sayıda aday gösterildiğini duyurarak, bunlar için reylerini kullanmak yoluyla kendilerine itimat etmelerini istemiştir (Akşam, 24 Şubat 1943).

İlk defa 1943 yılında yapılan 7. Dönem milletvekili seçimlerinde 38 ilde milletvekili aday sayısı, seçilecek milletvekili sayısından daha fazla olarak ilan edilmiştir. 38 ilde seçilecek toplam 334 milletvekili için 412 aday ilan edilmiştir (Olgun, 2011: 20). Bununla ikinci seçmenlere daha geniş bir aday listesinden seçme yapma imkânı getirilmek istenmiştir. Uygulamaya bakıldığında, büyük şehirler hariç, çoğunlukla her ilde, seçilecek milletvekili sayısından 1 ile 3 arasında daha fazla adayın gösterildiği görülmektedir. Bu seçimde her vilayet bir seçim dairesi kabul edilmekteydi. Seçilecek milletvekilinden fazla aday gösterilmesi 1943 seçimlerinin propaganda malzemelerinden birisi olmuştur. Bu uygulama, dönemin basınında da yaygın bir şekilde Türkiye'nin demokratikleşmesi yönünde bir adım olarak değerlendirilmiştir (Unat, 2015: 236). Örneğin dönemin gazetelerinden **Anadolu** gazetesinde demokratik bir hareket olarak övülen bu hususla ilgili olarak şu ifadeler kullanılmıştır:

“...Elbette ikinci seçmenler, namzetler arasından şahsiyet, meziyet ve kıymetlerini bildikleri, memlekete hizmet etmiş ve edebilecek olan namzetleri kendi şuur ve vicdanları ile mütalaa ederek reylerini kullanacaklardır. Mesele nihayet derlene toplana vatan çocuklarının böyle bir zamanda kuvvetli bir Millet Meclisi yaratmak istemeleri ve bunu da reylerinin kayıtsız şartsız hürriyeti içinde tahakkuk ettirmeleridir.” (Anadolu, 26 Şubat 1943)

Dönemin gazeteleri ve CHP'li siyasetçiler, kontenjandan fazla aday gösterilmesi uygulamasını çok ileri boyutta bir yenilik olarak görmüşler, bunu sağlayan İnönü'ye büyük övgüler düzmüşlerdir. İnönü'nün Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşı'nın dışında tutmayı başaran bir lider olmasına dikkat çekilerek onun etrafında birlik olunması gerektiği, yeni seçimlerde uygulamaya konulan kontenjandan fazla aday modelinin Türkiye için demokratik gelişim adına kayda değer bir hamle olduğu hususları vurgulanmıştır (Unat, 2015: 236-238).

İllerde seçilecek milletvekili sayısından fazla aday gösterilmesi doğal olarak adaylar arasında, seçilebilmek için seçim bölgelerinde kendilerini ikinci seçmenlere beğendirme ihtiyacı hissettirmiş ve böylece ilk defa demokratik bir rekabet de yaşanmaya başlamıştır (Öymen, 2002: 374). Türkiye bu uygulamalarla aslında yavaş yavaş rekabete dayalı serbest seçim havasına alışıyordu.

Sonuç

Türkiye tarihinde çok partili siyasal hayat 2. Meşrutiyetle birlikte 1908’de başlamıştır. Ardından 1912’deki seçimlerden sonra 1913’te İttihat ve Terakki’nin otoriter tek parti yönetimi başlamıştır. Kurtuluş Savaşı’nı yöneten TBMM’de bugünkü anlamda siyasal partiler bulunmamakla birlikte farklı gruplar vardı. Cumhuriyetin ilk yıllarında da çok partili hayatı engelleyen bir mevzuat söz konusu değildi. 1924 Anayasası çok partili siyasete elverişli düzenlemeler içermektedir. 17 Kasım 1924’te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın (TCF) kurulması ve 7 ay kadar faaliyette bulunması bunun göstergesidir. Ancak 1925 yılında yaşanan Şeyh Said Ayaklanması üzerine çıkarılan 4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükun Kanunu Türkiye’de tek partili hayata geçilmesinde çok önemli bir adım olmuştur. 3 Haziran 1925 tarihinde TCF’nin kapatılması ile birlikte tek partili hayat fiilen başlamıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonra ülke yönetimine seçkin-merkeziyetçi-milliyetçi kadroları içinde barındıran CHP egemen olmuştur. Osmanlı’nın son döneminde Jön Türkler içindeki ayrışmada adem-i merkeziyetçi ve liberal Prens Sabahattin çizgisine karşı üstünlüğü ele geçiren merkeziyetçi-millîci-devletçi Ahmet Rıza çizgisi, küçük farklarla CHP’de sürdürülmüştür. CHP kadrolarını tanımaya yarayan kimlik unsurlarından birisi merkeziyetçi modernleşmeyi hedefleyen bir dünya görüşünde olmalarıdır. Kurucu parti CHP, halkın siyasal olarak ülke yönetiminde söz sahibi olacak yeterlilikte olmadığını ve halkın bu konuda olgunlaşmasına kadar iyi eğitilmiş, profesyonel, seçkin kadroların siyasal karar süreçlerinde etkili olmasını uygun görmekteydi. Bu yaklaşım, halka güvenmeyen, halk tercihleri üzerinde seçkin kadroların söz sahibi olmasını öngören vesayetçi bir yaklaşımdır. Cumhuriyetten sonra CHP’nin örgütlenmesi ve ülke yönetimi özenle bu seçkin ve vesayetçi anlayışa dayandırılmıştır.

Ahmet Rıza pozitivistinin ve seçkinciliğinin Cumhuriyet kadrolarının ve bu arada bizzat Atatürk’ün zihniyetini ve düşünce yapısını etkilediği açıktır. Atatürk de güncel siyasal tartışmaların aydın kadrolar eliyle yürütülmesinden yana olup halkın bu işlere karıştırılmasını doğru bulmuyordu. Cumhuriyet kadrolarının merkeziyetçi bir modernleşmeyi hedeflemeleri doğal olarak toplumda çok sesliliğe ve çoğulculuğa kapalı olmalarını gerektiriyordu. Kurucu lider Atatürk, Türkiye toplumunun sosyal ve ekonomik çıkarları birbiriyle çatışan sınıflardan oluşmadığını, bu nedenle Halk Fırkası’nın toplumun bütün kesimlerini içine aldığını

düşünmekteydi. Bu nedenle modernleşme felsefesine sahip olan Cumhuriyetin kurucu kadrosu devrimleri tek parti yönetimi altında yapmayı tercih etmiştir.

1930 yılındaki başarısız SCF girişiminden sonra muhalefet partisine izin vermeden sınırlı katılıma ve sınırlı çoğulculuğa kapıyı aralayan bazı formüller gündeme getirilmiştir. 1930'ların başlarından 1940'ların ortalarına kadar CHP, çok partili siyasal hayatın yerleştiği demokratik ülkelerde rastlanmayan ve Türkiye'ye özgü çok sayıda modeli uygulamaya koymuştur. Bunlar arasında müstakil mebusluk uygulaması, milletvekili adaylarının belirlenmesinde ikinci seçmenlerin görüşüne başvurulması, Müstakil Grup uygulaması, seçilecek milletvekili sayısını yüksek tutarak ikinci seçmenlerin seçme şansının artırılması gibi uygulamalar vardır.

Bütün bu uygulamalar, CHP tek parti yönetiminin iktisat alanındaki icraatlarının eleştirilmesine sıcak baktığını ama toplum hayatını temelli etkileyecek sahici bir siyasal muhalefete karşı olduğunu göstermektedir. CHP, iktidara alternatif bir siyasal partiye sıcak bakmamakta ve siyasal sistemin kontrolünü bir başka partiyle paylaşmak istememektedir. Siyasette sınırlı bir çok sesliliğin olmasını istemekte ama bunun kendi kontrolü altında bulunmasından vazgeçmemektedir. Kontrolü elinden kaçırma korkusuyla hareket etmektedir.

CHP tek parti yönetimi, alternatif bazı katılım modellerini uygulamaya koyarak topluma, sınırlı katılımcılığa açık olduğu izlenimi vermekte ama bunun kendi denetiminden çıkarak gerçek bir muhalefet niteliği kazanmasına izin vermemektedir. Seçkinci-merkeziyetçi-modernleşmeci bir parti olarak CHP yönetiminin siyasal kararların alınması sürecine halkı dahil etmek istemediği, bu anlamda halka güvenmediği ve ülke yönetimine ilişkin karar süreçlerinde aydın-bürokrat zümreyi söz sahibi gördüğü söylenebilir. Bu tutum tipik bir vesayetçi tutumdur.

Kaynaklar

- Ağaoğlu, A. (2011), *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Akdağ, Ö. (2013), "Konya'da 1935 Genel Seçimi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10, 253-279.
- Akşam*, 24 Şubat 1943.
- Anadolu*, 26 Şubat 1943.
- Aydoğan, E. – Mahmutoglu, T. B., (2013), "Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, 113-142.
- Aykaç, B. ve Durgun Ş. (2012), *Çağdaş Siyasal Sistemler*, Binyıl Yayınları, 1. Baskı, Ankara.

- Başbüyük, O. (2015), “Siyasal Partiler”, <https://oguzhanbasibuyuk.files.wordpress.com/2015/08/partiler>, (13.07.2018).
- Bezci, B. (2013), “Cumhuriyet Halk Partisi-Devleti Kuran Parti”, İç: *İttihat ve Terakki'den Günümüze (Türkiye'de) Siyasal Partiler*, Orion Yayınları, Ed.: Turgay Uzun, Ankara.
- Cem, İ. (1986), *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, 9. Basım, İstanbul.
- Çavdar, T. (2013), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950*, İmge Kitabevi Yayınları, 5. Baskı, Ankara.
- Çoker, F. (1996), *Türk Parlamento Tarihi, IV. Dönem, (1931-1935)*, I., Ankara.
- Demirel, A. (2014), *Tek Partinin İktidarı, Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Demirel, A. (2012), *Tek Partinin Yükselişi*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Duman, Ö. (2017), “Tek Parti Döneminde CHP'de Bir Parti İçerisinde Demokrasi “Denemesi”: 1939 Seçimleri ve İkinci Seçmenlerle “İstisare”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, 26, 208-235.
- Duverger, M. (1993), *Siyasi Partiler*, Bilgi Yayınevi, 4. Basım, Ankara.
- Emrence, C. (2018), *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Eroğul, C. (2014), *Demokrat Parti-Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, 1. Basım, İstanbul.
- Ertem, B. (2013), “Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk On Yılında Parlamento İçerisinde Muhalefet Ve Bir Örnek: Serbest Cumhuriyet Fırkası”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar (TSA) Dergisi*, 17 (2), 345-362.
- Fethi Okyar'ın Anıları*, (1997), Haz: Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- Goloğlu, M. (2009), *Tek Partili Cumhuriyet, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II, 1931-1938*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Goloğlu, M. (2017), *Devrimler ve Tepkileri, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I, 1924-1930*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Basım, İstanbul.
- İba, Ş. (2015), *Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara.
- İnan, A. (2009), *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Haz.: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Baskı, İstanbul.
- İnan, A. (1999), *M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.
- Karabekir, K. (1995), *Bir Düello ve Bir Suikast*, Emre Yayınları, İstanbul.
- Karpat, K. H. (1967), *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Koçak, C. (2014), *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Koçak, C. (2002), “Siyasal Tarih (1923-1950)”, İç: *Türkiye Tarihi-Çağdaş Türkiye 1908-1980*, 4, 7. Basım, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Mahmutoğlu, T. B., (2016), “Atatürksüz İlk Seçimler”, *Atatürk Dergisi*, 5(1).

- Olgun, K. (2011), “Türkiye’de Cumhuriyet’in İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXVII (79), Ankara, 1-36.
- Öymen, A. (2002), *Bir Dönem Bir Çocuk*, Doğan Kitap, 5. Baskı, İstanbul.
- Öz, E. (1992), *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım(1923-1945)*, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Öztekin, A. (2010), *Siyaset Bilimine Giriş*, Siyasal Kitabevi, 6. Baskı, Ankara.
- Payaslı, V. (2014), “Tek Parti İktidarı’ndan Doğmuş Bir Denetim Organı: Müstakil Grup (1939-1946)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/28, 175-197.
- Pirili, R. M. (2016), “Devlet ve Otoriterlik Üzerine”, *İktisat ve Toplum Dergisi*, 68, 12-19.
- Sezer, A. (1998), “Türkiye’de İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis’teki Çalışmaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV(42), 889-905.
- Soyak, H. R. (2014), *Atatürk’ten Hatıralar*, Yapı Kredi yayınları, 7. Baskı, İstanbul.
- Timur, T. (1997), *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi yayınları, 4. Baskı, Ankara.
- Tuncay, S. (2000), *Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*, Gündoğan Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul.
- Tuncer, E. (2003), *Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, TESAV Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Tunçay, M. (1992), *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınevi, 3. Basım, İstanbul.
- Unat, K. (2011), “Cumhuriyet Halk Partisi’nde Nevi Şahsına Münhasır Bir Muhalif Grup: Otuzbeşler”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 48, 839-867.
- Unat, K. (2015), “Tek Parti Döneminin Son Genel Seçimi: 1943 Seçimleri Ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin Seçim Propagandaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 56, 209-248.
- Us, A. (2012), *Gördüklerim, Duyduklarım Duygularım*, Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Uyar, H., “SCF’nin Yayın Organı: Serbest Cumhuriyet Gazetesi”, <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/3.pdf>, (20.06.2018).
- Vatandaş, C. (2015), *Cumhuriyetin Tarihi*, Pınar Yayınları, 10. Baskı, İstanbul.
- Yetkin, Ç. (1997), *Serbest Cumhuriyet Fırkası, Atatürk’ün Başarısız Demokrasi Devrimi*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. Basım, İstanbul.
- Yılmaz, M. (2012/2), “1931 Seçimlerinde Köylü ve Amele Mebusların Seçimi”, *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1(2), 100-115.
- Zaman, 9 Şubat 1935.
- <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/o12.htm>. (26.07.2018)
- <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/o14.htm>. (26.07.2018)